

Лозовий В.С. (м. Кам'янець-Подільський)

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ ТА УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ (1917-1921рр.)

У наш час вітчизняні вчені намагаються використувати усю сукупність методів історичного пізнання, все більш звертаються до вивчення проблем суспільної свідомості, системи ціннісних орієнтацій, нормативів поведінки, тобто ментальності українського народу. Щоб адекватно зрозуміти хід і наслідки революційної боротьби 1917-1921рр., слід дослідити ментальні стереотипи, політичні та соціально-психологічні уявлення українців, що визначали мотиви їх поведінки. З'ясування взаємозв'язків між революційними подіями і ментальними особливостями українців є головною проблемою даної статті. Автор ставить завдання проаналізувати яким чином риси української ментальності впливали на хід революційних подій та процесів. Спеціальних праць з розробки зазначеної проблеми у вітчизняній історіографії поки що немає.

Ми підтримуємо визначення ментальності як сукупності рівня колективної та індивідуальної свідомості, що включає й несвідоме. Це сукупність готовностей, установок та схильностей індивідуумів чи соціальної групи діяти, міркувати, відчувати та сприймати світ певним чином. Ментальність формується в залежності від традицій, культури, соціальних структур і всього середовища проживання людини і сама, в свою чергу, її формує.¹

Після Лютневої революції 1917р. український рух мав вирішити три основних завдання: 1)будівництво національної державності; 2)соціально-економічні перетворення; 3)національно-культурне відродження. Політичні, економічні і національні питання були настільки переплетені та взаємопов'язані між собою, що створювали складний вузол проблем, які потрібно було розв'язати.

Багатотисячне колоніальне становище України породило проблему національної свідомості українського народу. З входженням України в склад Росії імперським урядом цілеспрямовано впроваджувалось у свідомість українців ідеологія "триєдиного руського народу" складовою якою були то є малоросіяни. Через церкву, школу, пресу, на різних щаблях соціуму постійно проважувалось і доводилось, що українці це, по суті, ті ж росіяни, але зіпсовані польськими впливами. Тому в багатьох українців, особливо ж освічених та вищих верств, виробилась своєрідна роздвоєна свідомість, відзначався певний рівень самоідентифікації: за народженням вони відчували себе українцями і водночас вважали себе людьми російської культури і не хотіли узяти Україну окремо від Росії. Коли постало питання творення національно-держав-

них форм життя українська інтелігенція вихована переважно в народницькому дусі шукаючи шляхів втілення національної справедливості вбачала їх в реконструкції політичних моделей минулого або малювала утопічну перспективу майбутнього, базовану на західних та російських теоретичних розробках. Трансплювати ідентифікаційні для української ментальності погляди на організацію влади, врахувати реалії уже існуючих суспільних відносин, залучити вищі верстви та національні меншини до державотворення намагалась інтелігенція консервативного спрямування. Однак селянство не сприйняло основну соціально-економічну цінність консерваторів – непорушність приватної власності на землю.

Глибоко вкорінену в українській інтелігенції народницьку егалітарну ідеологію найбільш концентровано висловлював М.Грушевський, який зазначав, що політична лінія Української Центральної Ради повинна відповідати потребам українського народу, який не має своїх власних поміщицьких та буржуазних верств.² Відтак головним суб'єктом державотворення, соціально-економічних та національно-культурних перетворень лідери Центральної Ради бачили український трудовий народ. Оскільки робітництво, у переважній більшості було зрусифіковане, тому поняття народ асоціювалося передусім з селянством. Отже, соціальною базою державного будівництва могло стати лише селянство.

Більшість неміського населення не задумувалось про свою національність і визнавала себе в першу чергу православними, селянами, мужиками, а вже потім малоросами, українцями та ін. Отже, самоідентифікація відбувалась передусім за релігійною та соціальною, а не національною ознакою. Щодо національної ідентифікації, то доброю ілюстрацією зазначеного слугує розповідь Ю. Тютюнника, про те, як з семи тисячного солдатського мітингу (селяни в солдатських шинелях) половина присутніх визнала себе малоросами, третина хохлами і лише близько 300 осіб українцями.³ Це свідчить, що в добу революції досить широкий загаль українства (передусім селянства), хоч і визнавав свою етнографічну окремішність від росіян, все ж, чітко не визначав свою національну приналежність і вважав себе частиною великого російського суспільства. Лише незначна група осіб була носіями окремої національної свідомості і могла вирішувати національно – політичні завдання. Виходячи з зазначеного більшість українських партій та громадсько-політичних діячів у своїх політичних програмах домагалися лише автономії України у федеративному зв'язку з Росією. Дане

гасло, висунуте на початку революції Центральною Радою, було широко підтримане народними масами. Це, насамперед, пов'язано з очікуванням селянами аграрного переділу, який, на їх думку, легше було здійснити у країні з значними самоврядними правами, з відносною незалежністю від російського центру.

Оскільки українство було предсталене здебільшого селянством, а вищі верстви склалися з представників інших національностей, суспільні відносини розглядались українцями крізь призму етносоціального антагонізму: експлуататор (чужинець) – експлуатований (український селянин). Фактична однокласовість українського суспільства зумовлювала його глибоковідчутний егалітаризм і демократизм.⁴ Селяни домагалися рівності, скасування станових привілеїв, встановлення суспільної справедливості. Вони прагнули України “без хлопа і пана”, виступали проти значної майнової нерівності (передусім у володінні землею) і вимагали аграрного перерозподілу між бідними (селянами – українцями) та багатими (панами-чужинцями) на засадах зрівняльного землекористування. Пани в українському світогляді нібито випадали з нормального порядку буття і різко негативне ставлення до них селянства проявлялось протягом усього періоду революційної боротьби.⁵ Під час правління гетьмана чулись численні заклики, що всіх панів треба вирізати.

Формування основних рис української ментальності та способу життя українського народу можна пояснити через феномен землеробства. Сільськогосподарські заняття та пов'язані з ними обряди сформували більшість основних ментальних рис українства: працелюбність, відчуття господаря, індивідуалізм. Оскільки весь процес життєдіяльності селянина заціклювався на землі, все, що було пов'язано з нею, набувало для українця священного значення. Дослідник О.Кульчицький вважав, що для колективного несвідомого українського народу найбільш характерним є архетип плідючої землі, базований на тисячолітньому досвіді “співжиття хліборобського народу з доброю Ненькою-Землею.”⁶ Сакральність землі, як такої, що породжує і відтворює життя, разом з її практичним, утилітарним значенням символу багатства і добробуту, робило землю епіцентром всіх прагнень та бажань українців.

Тривала праця на землі сформувала в селян таку рису національного характеру, як індивідуалізм. Споконвіку українець хотів мати свій шматок землі, свій дім, своє господарство. Тому народ підтримував лише ті революційні ініціативи, які були пов'язані зі здійсненням цього ідеалу.⁷

У добу революції цікаві метаморфози відбулися у поглядах селян на власність, передусім земельну. Колективну власність на орні землі та більшість інших угідь було ліквідовано ще в XVII-XVIII ст. Відтоді індивідуальне аграрне володіння було притаманне українському селу. Володіти шматком землі достатнім для забезпечення своєї родині економічної стабільності та добробуту, що

було ознакою певного соціального статусу – ось заповітне бажання кожного хлібороба.

Парадоксальним було ставлення українського селянства до приватної власності. У свідомості селян власність визнавалась фундаментальною цінністю лише по відношенню до себе, стосовно поміщиків та інших землевласників вона такою не визнавалась. На відміну від офіційних поглядів панівних верств, основним джерелом власності і матеріального достатку селяни визнавали особисту працю на землі, як засобі виробництва.⁸ Оскільки пани не працювали, а лише отримували прибутки від експлуатації інших, їхня власність в очах селян не мала сакрального характеру недоторканості.

Українська спільнота в своїй селянській масі, у своїй локальній обмеженості інтересів, жила за віками складеними та апробованими звичаями та етичними нормами, які визначали селянське розуміння моралі і справедливості. У той же час велике суспільство жило за законами державного права, котре, на думку селян, було витвором експлуаторських класів (панів) для забезпечення власного панування. Отже, щодо правової свідомості, то селянська маса не сприймала як правдиві та справедливі кодифіковані закони держави, які забезпечували владу та захищали приватну власність вищих верств, а вважали такими лише моральні норми, які зберігали значні елементи звичаєвого права. Надалі, коли влада ослабла і постало питання зміни права власності, перерозподілу землі і його юридичного оформлення, селяни не бажали чекати прийняття відповідних законодавчих актів і в подальшому їх послідовного втілення в життя, а воліли одразу захопити поміщицьку землю і поділити її між собою.

Центральна Рада та її місцеві органи намагались здійснити аграрні перетворення організовано і на законних підставах. Поетапне вирішення завдань земельної реформи на основі певних юридичних норм, вироблених владою, здавалось неграмотним селянам незрозумілим зволіканням, захистом прав та власності поміщиків, і в їхньому розумінні це було несправедливо. Відтак, заклики і перестороги влади УНР майже не мали впливу на селян. Водночас більшовики видали “Декрет про землю”, пропагували і втілювали більш близьку та зрозумілу для селянства аграрну політику. Під гаслом “грабуй награване” прибічники Леніна звертались до селян з закликом не чекати ухвалення законодавчих актів та дотримання юридичних формальностей, а захоплювати і ділити поміщицькі землі й майно. Це гасло попало на сприятливий ґрунт і ще більш підштовхнуло селян до широкої хвилі пограбувань панських маєтків та розподілу землі. Багато селян вважало, що більшовицька влада, яка не дотримується “панських” формальностей та процедур і закликає відібрати створене їхньою працею і “награване” експлуаторами майно, якнайкраще відбиває їх інтереси. Але у вирі

вирокції й беззаконня страждали не лише поміщики, але й селяни. Регіональні адміністрації УСРВ констатували масові прояви селянського аграрного егоїзму: селяни тих сіл, де були поміщицькі землі і ліси, заявляли, що не дадуть жодної та лісу тим селам, у яких поміщицьких земель та лісів не було.⁹

Український селянин у своєму індивідуалізмі виступав за закріплення землі в особисте спадкове користування. І коли більшовики зробили спробу колективізувати ділянки і створити колективні господарства, могутня хвиля повстань прокотилась по Україні, як вияв протесту проти наруги над споконвічною селянською мрією. Таким чином, українські селяни віддавали перевагу аграрному соціалізму, тобто “золотій середині” між діаметрально протилежними ідеологіями – комунізмом, з його усупільненням, та консерватизмом, з його недоторканістю приватної власності пануючих верств.

Специфічним було ставлення українців до держави. Протягом століть українські землі належали до складу різних державних утворень (Польщі, Австрії, Росії). Оскільки панівні позиції у владних структурах та в економіці займали чужинці серед широкого загалу українців утвердився стереотип ворожості до держави, що сприймалась лише як апарат чужоземного угрупування, насильства та експлуатації. Український народ віками був відчужений від влади, від прийняття будь-яких політичних рішень. Комплекс антидержавності став характерною рисою національної ментальності.¹⁰ І коли прийшов час будувати власну державність, як форму буття народу, як суб'єкта історичного процесу, багато українців не розуміли самостійної цінності держави, як виразника та захисника національних інтересів. Коли у свідомості народу будь-яка влада поєднувалась з економічною, соціальною, та економічною експлуатацією, з безправ'ям, великими податками, репресіями, то у розумінні селян “вільне і щасливе” життя можливе лише без держави, яка на їх думку породжувала та консервувала соціальну несправедливість.

У селянському баченні влади яскраво проявився притаманний українцям егалітаризм. Завжди селяни категорично стверджували, щоб владу здійснював “сам народ, а панів не було”.¹¹ Вони вважали, що вся повнота влади повинна належати народові через Ради різних рівнів і особливо наголошували, що до виборів повинні залучатись лише трудові верстви з суворим дотриманням пропорційності. Відтак Директорія УСРВ запропонувала близьку селянам формулу виборів на “трудовий принцип”, тобто обирати тільки обраних в органи влади мали право лише трудові. Одним з найбільш чужою для егалітарної ментальності селянства була форма влади запропонована більшовиками. Вони пропагували вільні Ради, функціонування яких мало базуватись на демократичних засадах. Такі Ради повинні обиратись трудовими, визначати і втілювати

політику на місцях і бути підзвітними місцевому населенню. Вони не повинні перебувати під контролем центральної адміністрації або політичних партій, насамперед більшовицької. Вічовий ідеал виборності здавна був притаманний українській сільській громаді. Здавалося б в добу революції демократичні потенції українського народу могли б розкритись. Як Центральна Рада так і Директорія закликали населення шляхом вільних виборів формувати регіональні органи влади. І дійсно, демократичні процедури широко увійшли в практику місцевих громад. Селяни підтримуючи ідею створення адміністративних структур з трудових верств, все ж бувало сумнівались у працездатності таких владних органів і стверджували: “Ми ж самі не будемо слухатися тих, кого вибираємо”.¹² Як і раніш, для вирішення нагальних проблем, селяни скликали збори, збирали сходи або віча. У них брали участь голови господарств. На сходах обиралась сільська влада, чинився громадський суд. Ухвалені рішення, які стосувались інтересів селян беззаперечно виконувались, а ті, що стосувались інтересів держави – ігнорувались. За імперських часів громадський сход був головним органом самоврядування, посередником між селянською громадою й офіційними органами влади. Після революції, як тільки система сільських адміністративних органів опинилася без жорсткої опіки державного центру, вона одразу ж розвалилась. Саме низові владні структури, волосні і сільські комісари та народні управи, обрані селянськими громадами, були майже недієздатними. Селяни не підкорялись ними ж обраним органам влади. Коли представники самоврядувань намагались посилити владу і проводити державну лінію їх досить часто переобирали. Особливо рельєфно це видно в період Директорії. Тоді виборних посадових осіб пропонувалось замінити призначеними адміністраторами.¹³ Громадський сход, який в нових умовах міг обирати нижчі державні адміністративні органи (сільських, волосних комісарів) мав всі можливості перетворитися з посередника між громадою та офіційною владою в реальну владу на селі, але в силу селянської психології цього не сталося. Одні органи влади обирались для села, інші – для держави. Неспроможність створити дієві самоуправлінські структури можна пояснити двома причинами: 1) комплексом антидержавності, коли селяни не бажали створювати дієздатних органів влади, щоб не сплачувати податків та не підкорятись вищим інстанціям; 2) комплексом егалітаризму, за яким для українця “найкраще, коли кожний сам собі пан і всі рівні між собою і не можна допустити, щоб один з них вибивався над інших”.¹⁴ Отже, вічовий ідеал був проявом примітивної демократії суспільства з багатьма архаїчними пережитками, а державотворення потребувало самоорганізації притаманної розвинутим демократіям модерного часу.

Парадокс тогочасної соціально-психологічної ситуації, полягав у тому, що селяни втомились

від революційного безвладдя і бажали твердої влади “звідкіля б вона не прийшла: від своїх, чужих, гетьмана, царя, Івана, австрійців...”¹⁵ Однак, наведення порядку і створення дієздатної влади селяни чекали від когось. Самі вони для утримання і посилення влади нічого не робили: не сплачували податків, не виконували розпоряджень адміністративних органів, роззброювали міліцію тощо. Селяни, як і раніш, дивились на владу як на щось, що має бути зовні накинута (призначена) для організації порядку, а не як на органи потрібні в системі соціальної самоорганізації, у формуванні котрих вони повинні взяти дієву участь.

Відмічено й іншу парадоксальну ситуацію, коли селяни жалкували за царем, з яким у них асоціювались насильство, жорстка влада і стабільність. Водночас зазначалось, що “багато сіл є майже зовсім більшовицькі”. А з більшовиками пов’язувались у селян “земля і воля”. З цих ключових понять двох антагоністичних форм правління у свідомості селян синтезувались бажані для них у той час цінності – “земля і влада”, тобто, земля щоб була наша, як за більшовиків, а влада і порядок, як за царя. З огляду на анархію, грабунки і вбивства селяни стверджували: “Хай пропаде та воля, дайте нам землю і тверду владу!”¹⁶

Здавна в українській ментальності існувала суперечність між містом і селом. Ще в часи експансії Польщі на землі України іншонаціональне населення займає домінуюче становище в містах краю. Права українців обмежувалися, вони витіснялися з адміністративних та економічних структур. У містах панувала, як правило, “латинська культура”. На противагу містам як осередкам розвитку чужої, західної цивілізації і штучної (ненародної) культури українські люди висували ідею усамітнення, злиття з природою. Отже, штучності, чужородності іншонаціонального міста протиставлялась природність сільського життя українців. З входженням України в склад Російської імперії урбаністична ситуація не змінилась і в містах продовжували домінувати чужинці. Українська селянська більшість вбачала в містах лише центри жорстокої влади, звідки йдуть накази, примус, визиск.¹⁷ Цивілізація і культура міст сприймалися селом, як щось неорганічне, породження панів, гнобителів, дармоїдів. У свідомості селян місто вважалось паразитичним наростом на тілі народу, місцем, звідки влада панів охороняє їх інтереси, їх власність (передусім земельну). Таке світобачення знайшло найбільш яскраве вираження у творчості П.Куліша. У творі “Хутірська філософія” він відтворив найбільш відповідну українській селянській ментальності концепцію народного аграрного соціалізму. В її основу лягли дві провідні ідеї: 1) знищення міст, роздроблення їх на села та хутори; 2) право бідняка на майно багатіїв.¹⁸ Громадсько-політичне, соціально-економічне життя України розглядалось в контексті бінарних опозицій: іншонаціональне місто – українське

село. Народницька соціальна теорія П. Куліша адекватно відображала світосприйняття селянина. “Хутірська філософія” була серцевиною світогляду українського народу. Жити відрубно на хуторі, мати свій шматок землі, вести власне господарство і ні від кого не залежати, ось основне прагнення українського селянина.

Відсутність у свідомості селян історичного прецеденту української державності, цілеспрямована нівеляція царизмом національної ідентичності призвела до притуплення в широкого загалу почуття причетності до всієї України, загальноукраїнського патріотизму і ототожнення себе передусім з певним регіоном, “малою Батьківщиною”. До того ж, сільськогосподарська праця обмежувала соціальну мобільність селян, тісно прив’язувала їх до свого села, свого повіту.¹⁹ Відповідно цього для них пріоритетними були локальні, місцеві проблеми та інтереси, а все, що відбувалось за межами найближчих населених пунктів, селян мало цікавило. Цими інтересами і керувався селянин протягом усього періоду громадянського протистояння та війни за суверенітет. Ними ж можна пояснити байдужість значної частини селянства до державотворчого процесу, до всього того, що коїться за межами знайомої їм місцевості. Під час повстання загони селян визволивши свою волость або повіт поверталися назад ділити панську землю та заводити свої порядки.

Притаманна українському селянському соціуму локальність інтересів, найбільш яскраво виразилась в добу Директорії, коли дезинтегроване суспільство розбилося на десятки регіональних утворень і так званих сільських республік. Вони проголошували свій суверенітет на території села чи декількох сіл і не допускали туди представників будь-яких державних органів або протиборствуючих формувань. Наприклад, у жовтні 1919р. у Проскурівському повіті Подільської губернії “волості заявили, що рекрутів не дадуть і нічого не дадуть. Селяни озброїлись і засвідчили, що так само чинитимуть проти всіх, чи це Петлюра, чи Денікін, чи більшовики, чи галичани”.²⁰ Ці республіки є прямою проекцією поглядів українського селянства на соціальну організацію, яскраве свідчення народної “хуторянської філософії” – відрубного, окремого, щасливого існування у власній селянській громаді поза державною системою великого суспільства. У такій структурі (громаді) єдино можливе справедливе, заможне, щасливе життя, оскільки немає панів, а отже – експлуатації, немає бюрократії та поліції, а отже – насильства, немає податків, а отже – визиску. Таким чином, в добу революції, український народ шукав свободи не в державі, а від держави, тобто не в створенні структур власної держави, яка б забезпечила соціальну справедливість та громадянські права і свободи, а в руйнації будь-яких державних органів і суспільної ієрархії.

Основна частина народу намагалась зберегти образ життя оснований на патерналістських

виробничих цінностях сільської громади. Остання спиралися з осередків – родин-господарств на чолі з батьком. Батько – беззаперечний авторитет сім'ї, уособлював для членів родини владу, справедливість, турботу. Тому особливо поважних людей, духовних, політичних, військових діячів українці називали “батьком” що символізувало найвищу ступінь поваги.

У народній свідомості домінував патріархальний ідеал суспільної організації. Стереотипи сприйняття локального світу селяни трансполували на “великий” соціум. Існування міст з їх бюрократичним апаратом вони вважали непотрібним. Суспільство селяни уявляли великою громадою на чолі з провідником, котрий як батько діє і спілкується своїми співгромадянами. Під час революції та війни за незалежність 1917-1921рр. лідерів визвольного руху, отаманів, ватажків козацьких загонів також називали “батьком” (М.Грушевського, Н.Махна та ін.). У цьому контексті цікаве ставлення народу до П.Скоропадського. Реанімація гетьманату як історичної форми правління, що асоціювалась у свідомості українців з славними козацькими часами, не принесла йому політичних дивідендів та підтримки населення. П.Скоропадський не став для народу “батьком”, оскільки не йшов назустріч його потребам, не чинив справедливо: санкціонував експлуатацію поміщикам землі, орієнтувався на владу війська, допуская насильства. Тут ідея справедливості вступила в суперечність з історичною пам'яттю народу, за якою гетьманщина мала позитивне значення. Режим П.Скоропадського, що діяв під назвою Української Держави, своєю політикою експропримував ідею української державності, бо саме з нею селяни пов'язували аграрну реекспропріацію та вчинені при цьому репресії.²¹

Взагалі часта зміна влади, неспроможність українських урядів закріпитись і реально втілювати в життя свої політичні проекти, утворення в широкого загалу стереотип непостійності, недовірливості українського руху та його домагань. В діалозах з представниками владних структур та політичних сил селяни, стомлені безладдям, кричали “дайте нам справжнього батька”.

Так історично склалось, що українцям протиположний релігійний дуалізм (двовір'я), тобто відчуження християнських та язичницьких ритуалів, культів і ритуалів.²² Одночасне сповідування двох полярних вірувань зазначає дивність української природи. Двовір'я українців символізує наявність в їх душі з одного боку – язичницького, анархічного, руйнівного начала – нестримної волі, п'яного розгулу, безвладдя, а з іншого – православного “послуху і смирення” – пристосування до обставин, тихоплинного, патріархального життя. Тому в історії революції знаємо численні свідчення про повстанський стихійний, анархічний вихор, що пронісся Україною, і так само багато фактів, що широкий шари селянського населення цілком індіферентно спостерігав за військовим протистоянням не ставлячи на бік жодної з воюючих сторін.

Масові переходи цілих підрозділів (здебільшого насильно мобілізованих селян) від однієї ворогуючої армії до іншої,²³ яка воювала за цілком протилежні ідеали, можна пояснити не лише не розумінням сутності ідеологій сповідуваних різними сторонами під час громадянського протистояння в 1917-1921рр., а історично виробленими потенціями швидкого пристосування, адаптації української селянської психіки до певних умов, щоб вижити саме в цій екстремальній ситуації.²⁴

Українська свідомість виробила два життєві ідеали, які суперечили і водночас доповнювали один одного: перший – селянський (мир, земля, праця), який сповідував стиль притаємного існування, що супроводжувався “уникненням широкого контакту зі світом” і породжував конформізм, пристосування до обставин; другий – козацький (воля, війна, здобич), який орієнтувався на героїчний, авантюрний, активно-агресивний стиль життя.²⁵ Оскільки другий ідеал не міг бути втілений реально, а жив лише в колективній підсвідомості широкого загалу, він знаходив своє виявлення лише в критичній ситуації соціального конфлікту. Коли насильство, експлуатація і визиск доходили у сприйнятті селянства крайніх меж, це провокувало відродження духу козаччини, селяни збиралися в загоны та починали жорстоку боротьбу проти ворогів. Це підтверджують масові повстання проти німецьких та австрійських військ, гетьманських формувань, більшовицьких продзагонів.

Волелюбний козацький дух, що зберігся не зважаючи на бездержавне існування українського народу, став одним з головних факторів формування національного ідеалу українця, національного менталітету. Цікавим феноменом доби Центральної Ради було реанімування козацької ідеї у формі “Вільного козацтва”, як вияву військової і громадської самоорганізації іманентної українській натурі. Децю пізніше П.Скоропадський намагався відновити козацький стан, зробивши його соціальною базою державотворення. Також козаками називались вояки армії УНР. Однак, діяльність козацтва в XVI-XVIII століттях мала й негативні наслідки – нестабільність, непослух, тенденцію до взаємної боротьби, руйнування власних і чужих життєвих форм.²⁶ Відтак, бездержавність та козаччина виробили анархічну ментальність українців, що відіграло особливо негативну роль у збройній боротьбі за свободу в революційну добу. Анархічна ментальність проявлялась у чисельних отаманських формуваннях, які діяли на території України, зраджували тим, чи іншим союзникам і часто виступали проти будь-якої влади.²⁷ Селяни підтримували загоны Н.Махна та інших отаманів, тому що вони проголошували гасла найбільш адекватні народній ментальності. Корозія анархії і недисциплінованості роз'їдала й регулярну армію УНР, яка здебільшого складалась з повстанських загонів. З командирами підрозділів, які вважали себе самодостатніми начальниками

і відмовлялись підкорятись наказам вищого командування, важко було вирішувати оперативні військові завдання. Вірус отаманщини і безвладдя вразив військо УНР. Типовою в цьому плані є діяльність отамана Божка, який створив Запорізьку Січ в складі армії УНР за козацькими зразками і звичаями. Весь командний склад був виборним. Божко і старшини мали булаву і перначі, носили жупани. Накази, які надходили зі штабу армії, не зразу виконувались, а обговорювались. І коли Божко казав, що наказ не годиться, а наступ треба вести не на Жмеринку, а на Вапнярку, його підтримувало оточення.²⁸ Відповідно, наказ не виконувався, що негативно впливало на успіх

військової операції. У такій атмосфері свавілля і недисциплінованості скорегувати спільні дії підрозділів УНР було неможливо, і українське військо зазнавало поразок.

Таким чином, боротьба за суверенітет і побудову Української держави в 1917-1921рр. закінчилась крахом. Характерні для української ментальності індивідуалізм, егалітаризм, анархізм, культ землеробства і прагнення аграрного переділу, стиль притаєного існування тощо, проявилися в революційну добу і багато в чому зумовили хід та наслідки державотворчих, військово-політичних, соціально-економічних подій та процесів в Україні.

Примітки

1. Современная западная философия. Словарь. – М, 1991. – С.176-177
2. Грушевський М. На порозі нової України. – К, 1991. – С.37
3. Грицак Я. Українська революція, 1914-1923рр.: нові інтерпретації // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. Випуск другий (1995-1997). – Львів, 1999. – С.129; Тютюник Ю. Революційна стихія // Дзвін. – 1991. – №7. – С.85
4. Дичковська Г. Світоглядні аспекти українського державотворення в контексті ідеї справедливості // Генеза. – 1998. – №1 – 2 (6-7). – С.194-195; Янів В. Релігійність українця з етно-психологічного боку // Основа. – 1995. – №28 (6). – С.149, 157.
5. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз). – К, 1998. – С.208
6. Кульчицький О. Світовідчуження українця // Українська душа. – К, 1992. – С.55
7. Донченко О. Концепція соціальної психіки суспільства // Філософська і соціальна думка. – 1994. – №1-2. – С.138
8. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник. – К, 1993. – С. 146, 153
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1792. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.100
10. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. – К.2001. – С.225-226
11. ЦДАВО України. – Ф.1092. – Оп.2. – Спр.11. – Арк.161
12. Там само. – Ф.1092. – Оп.2. – Спр.57. – Арк.187, 191; Спр.6. – Арк.111
13. Там само. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр.5. – Арк.68; Ф.1092. – Оп.2. – Спр.54. – Арк.114
14. Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. – К, 1992. – С.90
15. ЦДАВО України. – Ф.538. – Оп.1. – Спр.89. – Арк.164;
16. Там само. – Ф.2192. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.192; – Ф.538. – Оп.1. – Спр.116. – Арк.6,7;
17. Верстюк В.Ф. Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні(1918-1921). – К, 1991. – С.191
18. Куліш П. Хутірська філософія // Хроніка 2000. – 1992. – №2. – С.78; Там само. – Петров В. Хуторянство і Європа. – С.74
19. Супруненко В. Народина. Витоки нації: символи, вірування, звичаї та побут українців. – Запоріжжя, 1993. – С.11
20. ЦДАВО України. – Ф.2188. – Оп.1. – Спр.272. – Арк.56
21. Там само. – Ф.538. – Оп.1. – Спр.116. – Арк.6,7
22. Пономарьов А. Українська етнографія. – К, 1994. – С.295,309
23. Верстюк В.Ф. Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні(1918-1921). – К, 1991. – С.187,347
24. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. – К, 2001. – С.234
25. Кульчицький О. Світовідчуження українця // Українська душа. – К, 1992. – С.53
26. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру // Сучасність. – 1998. – №5. – С.67
27. Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна // Генеза. – 1997. – №1(5). – С.88-90
28. Центральний державний історичний архів у м.Львові. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.25. – Арк.9